

Pedagogika pro mateřské školy - online-příručka -

Vydavatel: Martin R. Textor

Z: *KiTa spezial* 2005, sešit 3, str. 53-56. S povolením nakladatelství Wolters Kluwer Deutschland

<http://www.kindergartenpaedagogik.de/1720.html>

Papilio – Program v mateřské škole k primární prevenci problémů v chování a pro podporu sociálně emoční kompetence

Heidrun Mayer, Petra Heim, Herbert Scheithauer a Beatriz Barquero

Papilio je program pro mateřské školy, který redukuje, respektive eliminuje problémy v chování a podporuje základní sociálně emoční kompetence. Studie dokazují, že díky tomuto programu lze dlouhodobě předcházet rozvoji násilí a závislostí. Program Papilio byl vyvinut na základě aktuálních pedagogických a vývojově psychologických poznatků v letech 2002/2003 a jeho realizovatelnost a účinnost byla vědecky doložena studií, probíhající do července 2005 v modelovém regionu Augsburg.

Papilio se dotýká tří rovin: roviny dítěte, roviny učitelek mateřských škol a roviny rodičů. Ústřední zprostředkovatelskou osobou je učitelka, která zavádí program Papilio v mateřské škole a opatření průběžně využívá jako každodenní součást své pedagogické práce.

Následující zpráva nabízí náhled do teorie, na níž je program Papilio založen. Představuje jednotlivé stavební prvky programu, vědeckou studii, další vzdělávání v rámci programu Papilio a konkrétní realizaci programu v praxi.

Vývojově orientovaná teorie prevence programu Papilio

Program Papilio se zakládá za koncepci vývojově orientované prevence závislosti a násilí (prevence = předcházení). Vývojově orientovaná prevence zohledňuje podstatné vývojově psychologické poznatky, např.:

- Znalosti o vývoji dítěte "dle normy", tedy normální vývoj
- Rozdíly ve stavu vývoje v rámci jedné věkové skupiny
- Různý význam "nápadného chování" v závislosti na věku (např. testování hranic)
- Vliv důležitých vývojových kroků na chování dítěte

Vývojově orientovaná prevence směřuje k tomu, aby redukovala rizikové podmínky a podporovala ochranné podmínky, o kterých víme, že ovlivňují (pozitivní nebo negativní) vývoj člověka.

Z různých longitudiálních studií jsou tyto podmínky dnes dostatečně známy. Za podstatný rizikový faktor pro rozvoj negativních jevů - zneužití různých látek, problémy s násilím, trestná činnost a jiné psychické poruchy - v mladém věku jsou považovány poruchy chování (např. agrese, intenzivní plachost) u dětí. Poruchy chování, vyskytující se v raném věku, se upevňují ve věku asi osmi let. Je tedy třeba zavádět preventivní opatření již ve školce, protože v tomto věku existuje nejlepší šance, že pozitivně ovlivníme vývoj dětí, a podpoříme tak jejich psychosociální zdraví.

Cíle a cílové skupiny

Papilio se zaměřuje na tři- až šestileté děti, jejich rodiče a odborný pedagogický personál v mateřských školách. Z toho vyplývají tři hlavní cíle programu:

1. *Redukovat/eliminovat rizikové podmínky.* Rizikové podmínky jsou takové, které zvyšují pravděpodobnost výskytu poruch chování, a tím také rozvoj chování vedoucího k závislosti a násilí; patří sem například neefektivní styl výchovy nebo odmítání dítěte vrstevníky.
2. Podporovat ochranné a resilienční faktory. Určité podmínky tlumí působení rizik, které mohou dlouhodobě vést k závislosti a násilí, a minimalizují pravděpodobnost

výskytu negativních způsobů chování. Jako ochranné podmínky platí pozitivní vztahy mezi vrstevníky a pozitivní zkušenosti z mateřské školky. Resilience je schopnost dítěte zvládat i zátěžové životní situace a přitom se nadále pozitivně vyvíjet. Mezi resilienční faktory patří např. pozitivní sebehodnocení, přesvědčení o vlastních schopnostech a pozitivní sociální chování.

3. *Podporovat vývoj přiměřený věku.* Úspěšné zvládnutí úkolů, které před nás vývoj staví, je zvláště důležité pro jeho přiměřený průběh. K vývojovým úkolům předškolního věku patří například rozpoznávání pocitů vlastních i cizích, schopnost umět vlastní pocity a chování regulovat, schopnost empatie, schopnost naučit se sociální pravidla nebo schopnost stát se členem skupiny.

Děti, které nevykazují žádné nápadnosti v chování, nebo jich vykazují málo, a které mají dostatek prosociálních dovedností, mají lepší šanci i nadále pro normální vývoj. Cíle programu jsou shrnuty v tabulce 1.

Tabulka 1: Cíle programu Papilio

Nadřazené vývojově orientované prevenční cíle:

- Minimalizovat/tlumit podmínky zvyšující riziko
- Podporovat podmínky snižující riziko
- Podporovat zvládnutí vývojových úkolů specifických pro daný věk

Základní cíle programu:

Ve vztahu k učitelkám

- Zprostředkování základních vědomostí: senzibilizace a podpora uvědomování si problému
- Zprostředkování kompetencí v jednání
- Podpora vnímané osobní účinnosti
- Podpora kolegiální spolupráce

Ve vztahu interakce mezi učitelkami a dítětem

- Podpora pozitivního výchovného chování
- a pozitivního vztahu / pozitivní interakce mezi učitelkami a dítětem

Ve vztahu k dětem

- Odbourávání sociálně nežádoucího (problémového) chování
- Podpora emočních kompetencí

- Budování sociálně žádoucího chování

Ve vztahu interakce mezi dětmi

- Budování skupinového, prosociálního chování u dítěte
- Podpora sociálních interakcí
- Integrace ostýchavých dětí a „samotářů“

Ve vztahu k rodičům

- Senzibilizace a podpora uvědomování si problému
- Usnadnění přenosu získaných dovedností do domácího prostředí

Opatření programu:

- "Vývoj podporující výchovné chování"
- "Paula und die Kistenkobelde (Pavla a šotkové z bedny) – loutková hra, při níž se děti učí reagovat na své pocity"
- "Meins- deinsdeins- unser- Spiel (Moje-tvojetvoje-naše) – hra, při níž se děti učí zacházet se sociálními pravidly"
- "Spielzeug- macht- Ferien- Tag“ – den bez hraček, děti se učí kreativně si hrát
- Rodičovské večery
- Školení a koučing učitelek

Učitelky jako informatorky a opatření v rovině učitelek

Papilio nepracuje s externími specialisty, nýbrž dále vzdělává učitelky jako zprostředkovatelky, které pak zavádí a realizují program Papilio v mateřské školce. Učitelky přebírají pro děti důležitou modelovou funkci; děti se orientují podle chování učitelek. Proto se učitelky při dalším vzdělávání v programu Papilio mimo jiné důkladně zabývají vlastním interakčním chováním (např. zacházení s chválou, slovní vyjádření sledu činnosti, zacházení s pravidly, reflexe nežádoucího chování). Ve svém výchovném chování podporujícím vývoj začínají učitelky uplatňovat osvojené a zlepšené interakční strategie v konkrétních situacích v mateřské školce.

Opatření v rovině dětí

Učitelky zavedou v mateřské školce tři opatření programu Papilio pro děti:

1. *Spielzeug-macht-Ferien-Tag – Den bez hraček.* Ve stanovený den v týdnu zůstávají hračky uklizené, děti si hrají bez běžného materiálu ke hraní. Děti společně s učitelkou vymyslí, na co by si bez hraček mohly hrát. Opatření uvede krátká historka. Následně vytvoří učitelka s dětmi rituál, podle něž děti poznají, že dnes mají hračky volno. Den bez hraček se od svého zavedení realizuje jednou týdně, a

stává se tak pevnou součástí v programu dětí ve školce. Děti se tak více zabývají ostatními dětmi, navazují nové vztahy, jsou podporovány v sociálně kompetentním vzájemném chování a objevují samy na sobě a na svých kamarádech nové a jiné vlastnosti.

2. *Paula und die Kistenkobelde (Pavla a šotkové z bedny) - loutkohra*. V rámci interaktivního příběhu (rozdělného do pěti částí) se děti zabývají vlastním i cizím vnímáním základních emocí – smutku, zlosti, strachu a radosti – personifikovaných šotky z bedny Brečalíkem (Heulibold), Vztekalíkem (Zornibold), Strašpytlíkem (Bibberbold) a Radostníčkem (Freudibold), kteří potkají holčičku ze školky – Pavlu. Díky obrazovému a zvukovému materiálu jsou děti naváděny k tomu, aby „objevovaly“ vlastní pocity a pocity ostatních, mluvily o nich a vciťovaly se do pocitů jiných dětí. Příběh byl vytvořen se spoluprací s loutkovým divadlem Augsburg Puppenkiste. Pro učitelky existuje materiál k příběhu ve speciální krabici (Paula-Box): Ta obsahuje obrázkové karty, CD s hlasy skřítků, CD s písničkami a CD s audio nahrávkou. Aktuálně vzniká v loutkovém divadle Augsburg Puppenkiste nahrávka na DVD.

3. *Meins-deinsdeins-unser-Spiel (Hra moje-tvojetvoje-naše)*. Děti se učí ve skupině formou hry zacházet se sociálními pravidly. Pravidelně sbírají během aktivity v malých skupinách body za dodržování některého sociálního pravidla. Příklad: Při aktivitě „společné malování obrazu“ může domluvené pravidlo znít: „Požádám jiné dítě o barvu, když ji budu potřebovat.“ Nebo: „Položím barvu zpátky doprostřed, když ji už nebudu potřebovat.“ V popředí zájmu stojí, aby se děti vzájemně podporovaly při dodržování společně dohodnutých pravidel, a pozornost směřuje také na vypracování a dokončení úkolu. Nejúspěšnější skupina si smí na konci něco přát, co ale bude ku prospěchu všem dětem (např. vybrat si hru v kroužku).

Začleňování rodičů

Rodičům jsou obsah a cíle opatření programu Papilio vysvětlovány v rámci rodičovských večerů, aby mohli reagovat na odezvu dětí. Připravuje se rodičovský klub, v němž rodiče získají možnost zauvažovat nad svým vlastním výchovným chováním podporujícím vývoj, a také se jim dostane podpory při zacházení s dítětem. V knihkupectvích je k dispozici kniha s obrázky a texty, zároveň s audio nahrávkou hry na CD a pedagogickým návodem, která může rodičům pomoci navést své děti, jak rozpoznávat vlastní pocity a jak s nimi zacházet.

Realizace programu Papilio v každodenní pedagogické praxi

Jednotlivá opatření programu Papilio na sebe smysluplně navazují a neprovádějí se pouze jednou, ale pravidelně se opakují a jsou integrovány do běžného programu školky. Dlouhodobá integrace zajišťuje, že dovednosti, které se děti mají naučit, budou dostatečně probrány, procvičeny a promyšleny a že způsoby chování bude možné upravit.

Další vzdělávání v rámci programu Papilio pro učitelky

Kvalifikaci pro zavedení programu Papilio je možné získat dalším vzděláváním – vyvinutým rovněž v rámci modelového projektu. Toto vzdělávání předpokládá ukončené pedagogické vzdělání, např. jako učitelka v mateřské školce, pečovatelka o děti nebo sociální asistentka. Je rozčleněno do základního a prohlubovacího semináře. Základní seminář se skládá ze tří celých dnů a čtyř půldnů. Tabulka 2 znázorňuje obsahové rozdělení vzdělávání.

Tabulka 2: Obsah dalšího vzdělávání v rámci programu Papilio

Sloup 1

Teorie

- Teoretické vědomosti o závislosti, násilí, prevenci
- Rizikové a ochranné podmínky pro problémy s chováním
- Vytvoření sociálně-emoční kompetence

Sloup 2

Výchovné chování podporující vývoj

- Interakce a komunikace s dítětem ve skupině
- Vzájemné poradenství mezi kolegyněmi

Sloup 3

Opatření orientovaná na dítě

- Spielzeug-macht-Ferien-Tag (Den bez hraček)
- Paula und die Kistenkobelde (Pavla a skřítkové z bedny)
- Meins-deinsdeins-unser-Spiel (Hra Moje-tvojetvoje-naše)
- Realizace v praxi

Sloup 4

Práce s rodiči

- Práce s rodiči v rámci projektu Papilio
- Metodika/didaktika
- Základy prezentace a moderování

Prohlubovací seminář trvá dva celé dny. Rozšiřuje teoretické vědomosti a zahrnuje konkrétní případy a zkušenosti z praxe, tak aby se spolu teorie a praxe úzce propojily. Role učitelky při realizaci opatření programu Papilio stojí v popředí. Po úspěšném absolvování základního a prohlubovacího semináře, zavedení a vyzkoušení opatření ve skupině a účasti na dvou kolegiálních supervizorských setkáních získává účastnice certifikát odbornosti učitelka v programu Papilio. Vzdělávání učitelek provádí speciálně vyškolené lektorky certifikované Beta-Institutem pro program Papilio, které znají regionálně odlišné situace v mateřských školách. Základem vzdělávání lektorek jsou pořadač pro program Papilio a praktická a metodická příručka. Lektorky kaučují učitelky během implementace programu, radí jim, nabízejí v jednotlivých regionech termíny pro kolegiální supervizi a jsou k dispozici na telefonu pro případné dotazy.

Studie a pilotní projekt v modelovém regionu Augsburg

Za účelem vyzkoušení účinnosti a realizovatelnosti opatření programu Papilio byl v regionu Augsburg proveden vědecky doprovázený modelový projekt. Na jaře roku 2003 bylo z více než 100 školek, které měly o program zájem, vybráno 25 školek pro modelovou studii. Celkem se podílelo na 700 dětí, jejich rodiče a přes 100 učitelek. Podle náhodného principu byly školky rozděleny do intervenční a kontrolní skupiny. Učitelky z intervenční skupiny získaly vzdělání v programu v létě 2003 a zavedly pak program ve svých skupinách, učitelky z kontrolní skupiny pak o rok později. Informace z obou skupin byly sbírány paralelně v období realizace studie. Učitelky byly dotazovány třikrát a rodiče dvakrát na chování dětí pomocí standardizovaných dotazníků. Děti z intervenční skupiny byly dotazovány prostřednictvím trénovaných tazatelů, kteří měli za úkol zjistit začlenění dětí do skupiny vrstevníků.

Mezitím byly realizovány další semináře i pro školky, které původně do studie nebyly vybrány. V současné době se navíc provádí další dotazníková akce, při níž jsou ve středu pozornosti děti z intervenční skupiny, zaškolené do programu na podzim 2004. Účelem je ověřit, zda pozitivní dopady programu trvají i po uplynutí jednoho roku. Další otázkou je, zda program Papilio může dlouhodobě přispět k tomu, aby

děti díky vylepšené sociálně-emoční kompetenci snadněji zvládly přechod do základní školy.

Vybrané výsledky studie vztahující se k účinnosti opatření

Níže jsou uvedeny vybrané výsledky týkající se účinnosti opatření programu Papilio, které byly získány při prvním vyhodnocení dotazníků zadávaných učitelkám MŠ:

- *Prosocialní chování.* Prosocialní chování dětí (rozdělování věcí, pomoc např. druhým dětem, rodičům, učitelkám) se signifikantně zlepšilo u všech dětí, u dětí z intervenční skupiny ovšem výrazněji – což je důkaz pro pozitivní působení opatření programu Papilio.
- *Sociálně-emoční kompetence.* V oblasti sociálně-emočních kompetencí (např. schopnost rozeznat pocity u sebe i u druhých) děti z intervenční skupiny také převyšovaly děti z kontrolní skupiny.
- *Nápadnosti v chování.* Celkový problém ohledně nápadností v chování dětí (např. agresivní chování) se zmírnil u všech dětí, u dětí z intervenční skupiny ale jednoznačně více než u dětí z kontrolní skupiny. To je jasný důkaz pozitivního působení opatření programu Papilio. Z diferencované analýzy jednotlivých oblastí nápadností v chování vyplynuly různé výsledky. Například u problémů s hyperaktivitou a pozorností bylo dokázáno, že děti z intervenční skupiny vykazují méně problémů než děti z kontrolní skupiny.

Shrnutí a první zhodnocení

Dosavadní analýzy ukázaly, že opatření programu Papilio mohou přispět ke zlepšení prosociálního chování a k redukci nápadností v chování u dětí v mateřských školách. Důležité je v této souvislosti poukázat na to, že z programu zvláště profitují děti s nápadností v chování, ale že se program přitom přímo neobrací k této skupině, nýbrž na všechny děti v mateřské školce. "Agresivní děti nacházejí nové cesty, jak zacházet se svým vztekem a/nebo strachem", tak zní typická zpětná vazba učitelek k programu Papilio.

Často bylo pozorováno, že ostýchavé děti se dokázaly lépe integrovat do skupiny a že rodiče s nadprůměrným zájmem a otevřeností reagovali na rodičovské večery v rámci programu Papilio.

Učitelky dále informovaly, že zavedením programu Papilio se zlepšila komunikace v týmu, že stoupla jejich vlastní spokojenost s prací a že se cítí ve své profesní roli posíleny.

Papilio podporuje rozvoj podstatných základních kompetencí, jejichž podpora je vyžadována ve vzdělávacích a výchovných programech spolkových zemí. Některé příklady ze vzdělávacích plánů, které se kryjí s cíli programu Papilio:

- Osobní kompetence, např. pocit vlastní hodnoty, pozitivní sebepojetí, resilience, vnímaná osobní účinnost
- Motivační kompetence, např. seberegulace
- Kognitivní kompetence, např. diferencované vnímání, kreativita.
- Kompetence k jednání v sociálním kontextu, např. dobré vztahy, rozvoj hodnot, empatie, převzetí rolí.
- Učebně metodické kompetence.

V souhrnu lze tedy říci, že stěžejní podstatou programu je primární prevence s dlouhodobým cílem předcházet rozvoji závislostí a násilí, ale že se program dotýká také vzdělávacího aspektu, který byl předmětem veřejné diskuze v Pise.